

MEDEDELING

referentienr. : M-VVKSO-2014-007
datum : 2014-01-16
gewijzigd : 2015-07-07
contact : Dienst Leerlingen en schoolorganisatie, dls.vvkso@vsko.be
Joost Laeremans, joost.laeremans@vsko.be, 02 507 08 66
Lieselot Vantuyckom, lieselot.vantuyckom@vsko.be, 02 507 07 34
Jan Schokkaert, jan.schokkaert@vsko.be, 02 507 06 48

Toelichting bij het decreet betreffende maatregelen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften (M-decreet)

1 Situering

De discussie over onderwijs aan leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften kent een lange voorgeschiedenis. Deze werd mee gekleurd door de goedkeuring van het Vlaamse gelijkekansen- en gelijkebehandelingsdecreet in 2008 en de ratificering van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap in 2009 [VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap in 2009](#). Vlaanderen heeft zich hierdoor geëngageerd om geleidelijk een inclusief onderwijssysteem te realiseren. Het recht van leerlingen met een handicap op redelijke aanpassingen en een nieuwe visie op handicap vormen twee andere uitgangspunten. Handicap wordt niet als een persoonlijk probleem (= medisch defect-denken) gezien, maar als een afstemmingsprobleem tussen de klas- en schoolcontext en de specifieke onderwijs- en opvoedingsbehoeften van de jongere (= sociaal model).

In 2011 besliste de Vlaamse regering om het leezorgkader op korte termijn niet in te voeren wegens een gebrek aan middelen en een onvoldoende draagvlak onder onderwijsverstrekkers, vakbonden en andere actoren op het veld.

Dat neemt niet weg dat een aantal knelpunten bleven bestaan, o.a.:

- het aantal leerlingen in het buitengewoon onderwijs blijft stijgen;
- de 8 types in het buitengewoon onderwijs dateren van 1978 en beantwoorden niet meer aan de realiteit;
- kansarme leerlingen worden sneller naar het buitengewoon onderwijs georiënteerd.

De Vlaamse regering ziet het decreet betreffende maatregelen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften als een eerste stap om tegemoet te komen aan de huidige knelpunten en aan de gewijzigde beleidscontext en in afwachting van de realisatie van het concept leezorg op de langere termijn.

In deze Mededeling lichten we het decreet van 21 maart 2014 betreffende maatregelen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften (hierna verkort: M-decreet)¹ globaal toe. De bepalingen voor het secundair onderwijs zijn bijna volledig ingevoegd in het Besluit van de Vlaamse regering van 17 december 2010 houdende de codifi-

¹ Belgisch Staatsblad 28 augustus 2014

catie betreffende het secundair onderwijs (hierna codex S.O).² Naast deze overkoepelende tekst worden in de volgende Mededelingen verschillende deelaspecten van het M-decreet verder uitgediept:

- Mededeling van 26 juni 2014 over “Visie op universal design for learning (UDL) en redelijke aanpassingen” (M-VVKSO-2014-040): 'Universeel ontwerp' en 'redelijke aanpassingen' zijn twee begrippen die centraal staan in het VN-Verdrag van 13 december 2006 inzake de rechten van personen met een handicap. Universeel ontwerp wordt in onderwijs vertaald naar universal design for learning (UDL) en is niet opgenomen in onderwijsregelgeving. Bij redelijke aanpassingen leggen we wel expliciet de link met het M-decreet. De tekst wil scholen ondersteunen in het maken van de afweging over het al dan niet redelijk zijn van aanpassingen.
- Mededeling van 26 juni 2014 over “Reflectiedocument voor directies over het zorgcontinuüm en de draagkracht van de secundaire school (M-VVKSO-2014-045): De maatschappij wordt steeds diverser en evolueert tegelijkertijd in de richting van inclusie...). In sommige scholen rijzen in dit verband vragen over de draagkracht waarover ze beschikken om die uitdagingen aan te kunnen. Deze tekst kan door directies ter hand genomen worden als een bron van reflectie.
- Mededeling van 1 april 2015 over “Vorming, zorg en het M-decreet: kansen en bekommernissen” (M-VVKSO-215-012): Deze Mededeling focust niet op de verschillende bepalingen van het M-decreet, maar vertrekt van de visie op onderwijs en vorming, en bekijkt hoe dat decreet en de achterliggende gedachte daarin een plaats kunnen krijgen.
- Mededeling van 22 juni 2015 over “Het gemeenschappelijk curriculum (GC) en individueel aangepast curriculum (IAC) in het gewoon voltijds secundair onderwijs” (M-VVKSO-2015-022): Het M-decreet verwijst veelvuldig naar het gemeenschappelijk curriculum (GC) en het individueel aangepast curriculum (IAC). Een goede interpretatie van deze begrippen is cruciaal, o.a. bij het nemen van dispenserende maatregelen en bij de toelating van een leerling tot een buitengewone school.

Het M-decreet treedt volledig in werking vanaf 1 september 2015. Toch zijn er ook nu nog een aantal onduidelijkheden (bemiddelingscommissie, ondersteuning leerlingen met een IAC ...). Van zodra hierover meer nieuws is, wordt deze Mededeling geüpdatet.

2 Begrippenkader

Het decreet introduceert een aantal nieuwe begrippen in het secundair onderwijs. Voor vele scholen zijn deze begrippen op zich niet nieuw. Ze sluiten aan bij hun visie op zorg.³ Het is wel de eerste keer dat ze decretaal verankerd worden. Met het oog op een correcte interpretatie van het decreet is het goed om te weten wat juist bedoeld wordt met deze begrippen. Daarom nemen we hieronder een aantal definities uit het decreet letterlijk over.⁴

Het VSKO betreurt de decretale verankering van deze definities. Tijdens de onderhandelingen heeft het VSKO zich niet akkoord verklaard met de definities van remediërende en differentiërende maatregelen en met de definities van zorgcontinuüm, brede basiszorg, verhoogde zorg en uitbreiding van zorg. Het VSKO heeft steeds geijverd voor de pedagogische vrijheid van de scholen. De decretale verankering van deze definities betekent een aantasting van deze pedagogische vrijheid. Het komt o.i. de decreetgever niet toe om te interveniëren in het pedagogisch-didactisch proces. Het is niet denkbeeldig dat scholen wegens de juridisering die hier het gevolg van kan zijn, gedwongen worden tot pedagogisch-didactische processen die wegens een gebrek aan omkadering en competenties hun capaciteiten overstijgen.

² <http://www.ond.vlaanderen.be/edulex> > rubrieken > officieuze codificatie van de wetgeving > secundair onderwijs > codex

³ Mededeling van 28 juni 2012 over “Visie op zorg voor de leerlingen in het secundair onderwijs” (M-VVKSO-2012-028).

⁴ Codex S.O., art. 3 (idem)

2.1 Leerling met specifieke onderwijsbehoeften

Leerling met langdurige en belangrijke participatieproblemen die te wijten zijn aan het samenspel tussen: 1° één of meerdere functiebeperkingen op mentaal, psychisch, lichamelijk of zintuiglijk vlak en; 2° beperkingen bij het uitvoeren van activiteiten en; 3° persoonlijke en externe factoren.

Met persoonlijke factoren wordt iemands individuele achtergrond bedoeld zoals leeftijd, geslacht, persoonlijkheid, culturele herkomst, karakter enz. Tot de externe factoren behoren de fysieke en sociale omgeving van het individu. De school behoort tot de fysieke omgeving van de jongere.

2.2 Zorgcontinuüm

De begrippen die nu decretaal worden verankerd, maken al langer deel uit van de visie van het VVKSO op zorg en zijn terug te vinden in de Mededeling van 28 juni 2012 over “Visie op zorg voor de leerlingen in het secundair onderwijs” (M-VVKSO-2012-028). We wijzen echter op twee fundamentele verschillen:

- met de visietekst wil het VVKSO scholen ondersteunen in het ontwikkelen van een zorgvisie en het voeren van een goed zorgbeleid. De tekst reikt een kader aan dat daarbij kan helpen, maar heeft niet als doel om een model op te leggen;
- de fasen van het zorgcontinuüm worden in het decreet strak gedefinieerd. In de visietekst pleit het VVKSO voor een meer flexibele invulling. Een continuüm betekent een doorlopend, aansluitend geheel. Het zorgcontinuüm zal er niet in elke school hetzelfde uitzien. Maatregelen die in de ene school deel uitmaken van de verhoogde zorg, kunnen bv. in een school die verder staat in haar zorgbeleid een onderdeel vormen van de brede basiszorg.

In het decreet zijn de volgende definities opgenomen:

- *zorgcontinuüm: opeenvolging van de fasen in de organisatie van de onderwijsomgeving van brede basiszorg, verhoogde zorg en uitbreiding van zorg;*
- *brede basiszorg: fase in het zorgcontinuüm waarbij de school vanuit een visie op zorg de ontwikkeling van alle leerlingen stimuleert en problemen tracht te voorkomen door een krachtige leeromgeving te bieden, de leerlingen systematisch op te volgen en actief te werken aan het verminderen van risicofactoren en aan het versterken van beschermende factoren;*
- *verhoogde zorg: fase in het zorgcontinuüm waarbij de school extra zorg voorziet onder de vorm van remediërende, differentiërende, compenserende of dispenserende maatregelen, afgestemd op de specifieke onderwijsbehoeften van bepaalde leerlingen, en voorafgaand aan de fase van uitbreiding van zorg;*
- *uitbreiding van zorg: fase in het zorgcontinuüm waarbij de school de maatregelen uit de fase van verhoogde zorg onverkort verderzet en het Centrum voor Leerlingenbegeleiding een proces van handelingsgerichte diagnostiek opstart. Het Centrum voor Leerlingenbegeleiding richt zich daarbij op een uitgebreide analyse van de onderwijs- en opvoedingsbehoeften van de leerling en op de ondersteuningsbehoeften van de leerkracht(en) en ouders met het oog op het formuleren van adviezen voor het optimaliseren van het proces van afstemming van het onderwijs- en opvoedingsaanbod op de zorgvraag van de leerling. Het Centrum voor Leerlingenbegeleiding bepaalt in samenspraak met de school en de ouders welke bijkomende inzet van middelen, hulp of expertise, hetzij ten aanzien van de school, de leerling, al dan niet in zijn context, wenselijk is alsook de omvang en de duur daarvan.*

2.3 Remediërende, differentiërende, compenserende en dispenserende maatregelen

- *remediërende maatregelen: maatregelen waarbij de school effectieve vormen van aangepaste leerhulp verstrekt binnen het gemeenschappelijk curriculum;*
- *differentiërende maatregelen: maatregelen waarbij de school, binnen het gemeenschappelijk curriculum, een beperkte variatie in het onderwijsleerproces aanbrengt om beter tegemoet te komen aan de behoeften van individuele leerlingen of groepen van leerlingen;*

- *compenserende maatregelen: maatregelen waarbij de school orthopedagogische of orthodidactische hulpmiddelen aanbiedt, waaronder technische hulpmiddelen, waardoor de doelen van het gemeenschappelijk curriculum of de doelen die na dispensatie voor de leerling bepaald zijn, bereikt kunnen worden;*
- *dispenserende maatregelen: maatregelen waarbij de school doelen toevoegt aan het gemeenschappelijk curriculum of de leerling vrijstelt van doelen van het gemeenschappelijk curriculum en die, waar mogelijk, vervangt door gelijkwaardige doelen, in die mate dat ofwel de doelen voor de studiebekrachtiging in functie van de finaliteit voor het betreffende structuuronderdeel ofwel de doelen voor het doorstromen naar het beoogde vervolgonderwijs of naar de arbeidsmarkt nog in voldoende mate kunnen bereikt worden.*

2.4 Andere

- *disproportionaliteit/disproportioneel: onredelijkheid van aanpassingen aangetoond na een proces van afweging met toepassing van de criteria, als vermeld in artikel 2, §2 en §3, van het [Protocol van 19 juli 2007 betreffende het begrip redelijke aanpassingen in België](#) krachtens de wet van 25 februari 2003 ter bestrijding van discriminatie en tot wijziging van de wet van 15 februari 1993 tot oprichting van een Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding*

Deze definitie is gelinkt aan de verplichting voor scholen om binnen de grenzen van de redelijkheid in aanpassingen voor leerlingen met een handicap te voorzien. Of een aanpassing de grenzen van het redelijke overschrijdt, moet steeds in de praktijk en in individuele situaties worden afgewogen. Voor die afweging zullen scholen zich moeten laten leiden door de criteria die aan bod komen in de Mededeling van 26 juni 2014 over "Visie op universal design for learning (UDL) en redelijke aanpassingen" (M-VVKSO-2014-040).

- *gemeenschappelijk curriculum: de goedgekeurde leerplannen die ten minste herkenbaar de doelen bevatten die noodzakelijk zijn om de eindtermen te bereiken of de ontwikkelingsdoelen na te streven en de schoolgebonden planning voor het nastreven van de vakoverschrijdende eindtermen en ontwikkelingsdoelen;*

3 Wat verandert er voor het buitengewoon secundair onderwijs?

3.1 Structuur

Het buitengewoon secundair onderwijs is ingedeeld in types en in opleidingsvormen.

De 4 opleidingsvormen, die elk een bepaalde doelstelling nastreven voor de leerlingen, blijven dezelfde. Enkel opleidingsvorm 1 wijzigt licht door de toevoeging dat ook gewerkt kan worden naar arbeidsdeelname in een omgeving waar ondersteuning voorzien wordt.

Bij de 7 types stellen we o.a. de volgende wijzigingen vast:⁵

- type 1 (licht mentale handicap) wordt afgeschaft en wordt vervangen door het type basisaanbod, dat enkel wordt aangeboden in opleidingsvorm 3. Een leerling kan hiernaar niet worden georiënteerd op basis van een medische classificatie, maar enkel op basis van een analyse van de onderwijsbehoeften. Uit deze analyse moet blijken dat de aanpassingen in het gewoon onderwijs disproportioneel of onvoldoende zijn om de leerling te kunnen blijven meenemen in het gemeenschappelijk curriculum. Een inschrijving in het type basisaanbod is in principe slechts geldig tot het einde van de opleidingsfase. Deze fase omvat ten minste twee schooljaren en volgt op de observatiefase die één volledig schooljaar duurt. Een verlenging is enkel mogelijk na een formele bevestiging door het CLB op basis van een evaluatie. Wanneer de klassenraad en het CLB van mening zijn dat het gewoon onderwijs opnieuw gevolgd kan worden, dan moeten ze de beslissing nemen in overleg met de school voor gewoon onderwijs waar de leerling zich zal inschrijven en het begeleidende CLB van die school.

⁵ Codex S.O., art. 259 (idem)

- voor type 2 vermeldt de regelgeving expliciet dat het IQ van deze leerlingen kleiner of gelijk aan 60 moet zijn. Dit zou overeenkomen met de huidige praktijk;
- type 5 wordt uitgebreid naar andere residentiële settings dan universitaire ziekenhuizen en preventoria, zoals sommige revalidatiecentra;
- in type 7 worden de leerlingen met STOS (spraak- of taalstoornis) als doelgroep toegevoegd;
- type 9 is een nieuw type voor jongeren met een autismespectrumstoornis, maar zonder verstandelijke beperking (IQ > 60).

Er komt een geleidelijke invoering van deze nieuwe structuur. Leerlingen die al een inschrijvingsverslag hebben, kunnen hun huidig type blijven volgen, tot het einde van het onderwijsniveau. De nieuwe structuur zal pas in 2020 volledig gerealiseerd zijn.

3.2 Toelatingsvoorwaarden⁶

Een leerling kan worden toegelaten tot opleidingsvorm 1, 2 of 3 van het buitengewoon onderwijs op basis van een verslag opgesteld door het CLB. Uit dit verslag blijkt:

- dat in de school voor gewoon onderwijs de fasen van het zorgcontinuüm voor de leerling werd doorlopen, tenzij de school in uitzonderlijke omstandigheden kan motiveren dat het doorlopen van een bepaalde fase niet relevant is. In het decreet worden de verschillende fasen (brede basiszorg, verhoogde zorg en uitbreiding van zorg) gedefinieerd. Een leerling komt m.a.w. pas in aanmerking voor een verslag indien de school kan aantonen dat in de drie fasen de nodige inspanningen werden geleverd;
- dat de aanpassingen, waaronder remediërende, differentiërende, compenserende en dispenserende maatregelen die nodig zijn om de leerling binnen het gemeenschappelijk curriculum te blijven meenemen, disproportioneel of onvoldoende zijn. Disproportioneel betekent dat de school de vereiste maatregelen niet kan toepassen omdat ze niet redelijk zijn. Onvoldoende houdt in dat de school deze maatregelen wel heeft genomen, maar ze onvoldoende bleken om tegemoet te komen aan de behoeften van de leerling. Het uitgangspunt is dat de school al deze maatregelen ook effectief toegepast moet hebben, tenzij dit omwille van de specifieke situatie van een leerling niet relevant zou zijn. Indien bepaalde maatregelen niet werden toegepast, moet de school dit ook motiveren;
- dat de onderwijsbehoeften van de leerling omschreven werden met toepassing van een wetenschappelijk onderbouwd classificatiesysteem dat gebaseerd is op een interactionele visie en een sociaal model van handicap. CLB's kunnen hiervoor bv. gebruik maken van het ICF-model (International Classification of Functioning);
- dat de onderwijsbehoeften van de leerling niet louter toe te schrijven zijn aan een gelijkemansindicator van de leerling;⁷
- welk type en welke opleidingsvorm voor de leerling van toepassing is.

Voor een verslag dat toelating geeft tot opleidingsvorm 4 geldt nog een bijkomende voorwaarde, m.n. dat de inzet van paramedisch, sociaal, medisch, psychologisch of orthopedagogisch personeel in een gespecialiseerde onderwijsomgeving noodzakelijk is om de onderwijsdoelen te bereiken.

De nieuwe toelatingsvoorwaarden betekenen een verstrenging in vergelijking met de huidige situatie. Dit sluit aan bij de doelstelling van het decreet om de stijging van het aantal leerlingen in het buitengewoon onderwijs een halt toe te roepen en meer leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften het gewoon onderwijs te laten volgen. De toelating tot het buitengewoon onderwijs veronderstelt een grondige schriftelijke verantwoording. Een

⁶ Codex S.O., art. 294 (idem)

⁷ Er wordt verwezen naar de volgende 3 indicatoren:

- het gezin ontvangt studietoelagen;
- de moeder is niet in het bezit van een eindexamen secundair onderwijs;
- de taal die de leerling in het gezin spreekt, is niet het Nederlands.

goede samenwerking tussen CLB en school is daarbij essentieel. In het verslag zal het CLB de maatregelen die de school genomen heeft, moeten meenemen in het afwegingsproces. Tegelijk moet het CLB daarbij te allen tijde het pedagogisch project van de school respecteren.

Wanneer ouders, school en CLB het niet eens zijn over het afleveren van een verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon onderwijs, kunnen zij een beroep doen op een bemiddelingscommissie op Vlaams niveau (zie punt 6).

4 Wat verandert er voor het gewoon secundair onderwijs?

4.1 Inschrijvingsrecht⁸

We gaan ervan uit dat leerlingen die voldoen aan de toelatings- en overgangsvoorwaarden leerlingen zijn die het gemeenschappelijk curriculum kunnen volgen. Deze leerlingen hebben, met toepassing van gepaste maatregelen die proportioneel zijn (zie punt 4.2.1), recht op inschrijving.

Leerlingen die beschikken over een verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon secundair onderwijs worden door de gewone school altijd ingeschreven onder ontbindende voorwaarde. De inschrijving onder ontbindende voorwaarde geeft het schoolbestuur de tijd om een grondige afweging te maken van de redelijkheid van de aanpassingen die nodig zijn. De school organiseert daartoe een overleg met de ouders, de klassenraad en het CLB over de nodige aanpassingen voor de betrokken leerling.

1. Indien de leerling een *gemeenschappelijk curriculum* (GC) wil volgen, moet eerst worden nagegaan of hij aan de toelatingsvoorwaarden voldoet. Zo niet, moet hij worden geweigerd.

Indien de leerling aan de toelatingsvoorwaarden voldoet, wordt de redelijkheid afgewogen van de aanpassingen die nodig zijn. Dit gebeurt op basis van de analyse die eerder al gemaakt werd bij de opmaak van het verslag dat voor de leerling werd afgeleverd, en dat toegang geeft tot buitengewoon onderwijs. Op dat moment werd immers onderzocht of de aanpassingen die nodig zijn om de leerling mee te blijven nemen in een GC onredelijk of onvoldoende waren. De school gaat samen met de ouders, de klassenraad en het CLB na of de aanpassingen die nodig zijn, ook in de context van de nieuwe school onredelijk zijn. Dit leidt tot een van de volgende besluiten:

- Ofwel wordt de onredelijkheid van de aanpassingen om de leerling te blijven meenemen in een gemeenschappelijk curriculum, zoals aangetoond in het verslag, bevestigd door de nieuwe school. Anders gezegd: zij toont aan op dezelfde grenzen te botsen als de vorige school. Er wordt dan verder nagegaan of een individueel aangepast curriculum (IAC) een redelijke mogelijkheid is.
- Ofwel is de nieuwe school van oordeel dat er met de leerling toch binnen een GC kan worden gewerkt. Ondanks het verslag vindt zij de nodige aanpassingen dan niet onredelijk in de eigen school. De leerling wordt dan definitief ingeschreven en komt op dezelfde wijze in aanmerking voor aanvullende financiering of subsidiering zoals van toepassing is in het kader van GON.

Indien uit het overleg echter blijkt dat de school zeker mogelijkheden ziet, maar het toch nuttig vindt om bijkomende informatie te verzamelen door de leerling enkele weken te laten volgen vooraleer een definitieve beslissing te nemen over het al dan niet redelijk zijn van de aanpassingen, is dit ook een mogelijkheid. Een voorwaarde is dat een passende termijn gerespecteerd wordt.

2. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat het verslag waaruit blijkt dat een *individueel aangepast curriculum* nodig is, in de meeste gevallen zal worden bevestigd. In voorkomend geval wordt verder nagegaan of een IAC een redelijke mogelijkheid is. Het antwoord hierop bepaalt de verdere status van de inschrijving:

⁸ Codex S.O., art. 110/1 en art. 110/11 (idem)

U vindt hierover meer informatie in punt 2.10.1.6 van de Mededeling van 11 januari 2012 over "Het inschrijvingsrecht in het gewoon secundair onderwijs" (M-VVKSO-2012-002).

- Ofwel acht de school de nodige aanpassingen onredelijk, en beslist ze om de inschrijving te ontbinden. Het schoolbestuur deelt deze beslissing – gemotiveerd op basis van de conclusies uit het overleg (Waarom worden de nodige aanpassingen onredelijk geacht?) – mee conform alle andere weigeringen.
De inschrijving wordt effectief ontbonden op het moment dat de leerling in een andere school is ingeschreven en uiterlijk 1 maand, vakantieperioden niet inbegrepen, na de mededeling van de beslissing tot ontbinding. Ouders kunnen bij ontbinding van de inschrijving een beroep doen op het CLB, en bemiddeling door het LOP vragen. Ouders of andere belanghebbenden kunnen tegen de beslissing van het schoolbestuur rechtstreeks een klacht indienen bij de Commissie inzake Leerlingenrechten (zie punt 8);
- *Ofwel schrijft de school de leerling op vrijwillige basis in voor een IAC.* De inschrijving onder ontbindende voorwaarde wordt dan omgezet in een gerealiseerde inschrijving. De leerling komt op dezelfde wijze in aanmerking voor aanvullende financiering of subsidiering zoals van toepassing is in het kader van GON.

Wanneer een leerling ingeschreven is en tijdens de schoolloopbaan wijzigt de nood aan aanpassingen voor een leerling en zijn de vastgestelde onderwijsbehoeften van die aard dat voor de leerling een verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon secundair onderwijs nodig is, organiseert de school een overleg met de klassenraad, de ouders en het CLB. Op basis daarvan en nadat het verslag werd afgeleverd, beslist de school om de leerling op vraag van de ouders studievoortgang te laten maken op basis van een IAC of om de inschrijving van de leerling voor het daaropvolgende schooljaar te ontbinden.

4.2 Leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften

4.2.1 *Recht op redelijke aanpassingen*

Een regelmatige leerling in het gewoon secundair onderwijs moet het geheel van de vorming van het leerjaar waarin hij is ingeschreven, werkelijk en regelmatig volgen, behoudens in geval van gewettigde afwezigheid.⁹ Dit decreet voegt daaraan toe dat in het bijzonder voor een leerling met specifieke onderwijsbehoeften op grond van specifieke onderwijskundige argumenten de vorming van een bepaald structuuronderdeel gedurende een deel of het geheel van het schooljaar aangepast wordt door het doen van gepaste en redelijke aanpassingen, waaronder het inzetten van remediërende, differentiërende, compenserende of dispenserende maatregelen naargelang de noden van de leerling.¹⁰

De klassenraad werkt hiervoor op een systematische, planmatige en transparante wijze samen met het CLB en de ouders. De specifieke onderwijsbehoeften van de leerling en de ondersteuningsbehoeften van het onderwijspersoneel en de ouders staan daarbij centraal. De regelgeving verwijst niet rechtstreeks naar het handelingsgericht werken, maar wel naar enkele uitgangspunten. In de Mededeling van 28 juni 2012 over “Visie op zorg voor de leerlingen in het secundair onderwijs” (M-VVKSO-2012-028) komen deze uitgangspunten uitgebreider aan bod.

Leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften hebben m.a.w. recht op redelijke aanpassingen. Twee vragen dringen zich op:

1. Welke leerlingen vallen onder de definitie van specifieke onderwijsbehoeften?

Het decreet verwijst naar leerlingen met langdurige en belangrijke participatieproblemen die te wijten zijn aan het samenspel tussen één of meerdere functiebeperkingen, beperkingen bij het uitvoeren van activiteiten en persoonlijke en externe factoren (zie punt 2.1). Deze definitie blijft vrij algemeen. Zo wordt nergens verwezen naar een diagnose als voorwaarde. Dit zou niet stroken met het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een

⁹ Codex S.O., art. 252, §1, a) 2) (idem)

¹⁰ Codex S.O., art. 136/2 (idem)

handicap omdat je daardoor leerlingen zonder diagnose automatisch zou uitsluiten. Het M-decreet verankert decretaal de gedachte dat redelijke aanpassingen niet afhankelijk zijn van een diagnose of een label. Niettemin moet er duidelijk sprake zijn van een functiebeperking, wat verwijst naar een persoonskenmerk. Een leerling die problemen ondervindt die louter te wijten zijn aan contextfactoren (bv. kansarmoede, foute studiekeuze, problematische thuissituatie) valt niet onder deze definitie. Bij twijfel zal een goede samenwerking met het CLB cruciaal zijn om hierover uitsluitsel te krijgen via een proces van handelingsgerichte diagnostiek.

2. Op welke redelijke aanpassingen hebben leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften recht?¹¹

Het decreet verwijst naar gepaste en redelijke aanpassingen, waaronder het inzetten van remediërende, differentiërende, compenserende of dispenserende maatregelen naargelang de noden van de leerling. We kunnen daarbij een onderscheid maken tussen remediërende en differentiërende maatregelen enerzijds en compenserende en dispenserende maatregelen anderzijds:

- Het is belangrijk om prioritair en voldoende in te zetten op *remediëren* en *differentiëren* en voorzichtig te zijn met te snel te grijpen naar compenseren en dispensereren.
- Compenseren en dispensereren kunnen als maatregel op maat van het individu verantwoord worden, indien deze uiteindelijk gericht zijn op het versterken van het leerproces en wanneer ze de inzet en doelmatigheid van remediëren en differentiëren niet ondermijnen.

Enkel wanneer remediëring en differentiatie niet volstaan of niet relevant zijn, wordt in eerste instantie nagegaan of het voor de leerling mogelijk is een alternatieve route naar een gewone certificering te volgen met toepassing van *compenserende maatregelen*. Deze leerlingen mogen de compenserende maatregelen (hulpmiddelen) ook gebruiken tijdens de evaluatiemomenten.

Wanneer *dispenserende maatregelen* genomen moeten worden, is het vervangen van doelen van het gemeenschappelijk curriculum door gelijkwaardige doelen eerst aan de orde. Het vrijstellen van leerplandoelen is een verregaande maatregel waarmee niet lichtzinnig mag worden omgesprongen. De overgrote meerderheid van deze leerlingen zal een HGD- traject van het CLB hebben doorlopen. Bij het nadenken over vrijstellingen is het logisch dat deze verband houden met de functiebeperking(en) van de leerling. Wat niet kan, is om de leerling vrij te stellen van onderdelen van het curriculum met als belangrijkste doel om de globale studiebelasting te verlagen (zonder dat er een rechtstreekse link is met de functiebeperking).

De leerlingen blijven in aanmerking komen voor dezelfde individuele afweging in functie van certificering. Wanneer doelen niet vervangbaar zijn door gelijkwaardige doelen beoordeelt de klassenraad of nog voldaan is aan het principe van het volgen van het gemeenschappelijk curriculum. Het bereiken van de doelen van het gemeenschappelijk curriculum blijft voorop staan in functie van kwaliteitsvol en ambitieus onderwijs en omdat ze van belang zijn voor het civiel effect van de getuigschriften en diploma's die aan leerlingen worden uitgereikt:

- indien dat het geval is, blijft de leerling in aanmerking komen voor individuele afweging in functie van certificering. De klassenraad moet dan beoordelen of de leerling nog in voldoende mate de doelen voor de studiebekrachtiging ofwel voor het doorstromen naar vervolgonderwijs of naar de arbeidsmarkt kan bereiken;
- indien dat niet het geval is, wordt best nagegaan of de leerling georiënteerd kan worden naar een ander gemeenschappelijk curriculum waar de doelen wel haalbaar zijn.

Uiteindelijk zal het altijd de begeleidende klassenraad zijn die beslist over de aanpassingen. In het verleden beschikte de klassenraad in dit verband over een zeer grote autonomie. Voortaan zullen de beslissingen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften steeds moeten afgetoetst worden aan de nieuwe regelgeving waardoor de autonomie van de klassenraad in zekere zin wordt ingeperkt. Een constructieve samenwerking met het CLB en de ouders maakt steeds deel uit van het beslissingsproces.

¹¹ In punt 4 van de Mededeling van 26 juni 2014 over “Visie op universal design for learning (UDL) en redelijke aanpassingen” (M-VVKSO-2014-040) vindt u meer informatie over de wijze waarop de afweging over het al dan niet redelijk zijn van de aanpassingen moet gebeuren.

4.2.2 **Wijziging flexibel traject voor leerlingen met onderwijsbehoeften**

Met de goedkeuring van het decreet wijzigt het flexibel traject voor leerlingen met onderwijsbehoeften. Dit flexibel traject hield in dat een voltallige klassenraad kan beslissen om hoogbegaafde leerlingen, leerlingen met leerstoornissen, tijdelijke leermoeilijkheden of -achterstanden vrij te stellen van bepaalde onderdelen van de vorming. Deze onderdelen moeten worden vervangen door andere vormingsonderdelen waarbij de finaliteit van het structuuronderdeel niet mag worden aangetast. Het traject kan enkel toegepast worden in scholen waarvan het schoolbestuur hierover een principiële beslissing hebben genomen.¹² De verwijzing naar tijdelijke leermoeilijkheden of -achterstanden geeft scholen de kans om zelf doelgroepen te bepalen.

Het flexibel traject blijft bestaan, maar de verwijzing naar leerstoornissen wordt geschrapt. Deze groep van leerlingen wordt voortaan volledig gevat door de nieuwe regeling voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften;

Het aangepaste flexibel traject voor leerlingen met onderwijsbehoeften verschilt fundamenteel van het recht op redelijke aanpassingen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften:

- een flexibel traject kan enkel worden toegepast mits een principiële beslissing van het schoolbestuur. Het recht op redelijke aanpassingen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften geldt sowieso in elke school en is niet afhankelijk van een principiële beslissing van het schoolbestuur;
- het flexibel traject kan enkel worden toegepast indien voldaan is aan een aantal voorwaarden (samenstelling van de klassenraad, voor een deel of het geheel van een vak ...). Het recht op redelijke aanpassingen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften is niet gebonden aan deze voorwaarden..

4.2.3 **Spreiding van het lesprogramma**

Voor een leerling die wegens ziekte of ongeval het geheel van de vorming van een bepaald leerjaar niet binnen één schooljaar kan volgen, kan de klassenraad een spreiding van het lesprogramma hetzij van een leerjaar over twee schooljaren, hetzij van een graad over drie leerjaren toestaan¹³. Ook leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften vallen onder deze bepaling en komen dus in aanmerking voor een spreiding van het lesprogramma.¹⁴ Een dergelijke flexibiliteit inzake leertrajecten en schooljaarorganisatie, waarbij de studiebelasting wordt verdeeld, zal uiteraard slechts onder uitzonderlijke omstandigheden worden toegestaan en is geen afdwingbaar leerlingenrecht.

4.3 **Geïntegreerd onderwijs (GON)**

Om toegelaten te worden tot het geïntegreerd onderwijs moet:

- de leerling voldoen aan de toelatingsvoorwaarden die gelden voor het gewoon secundair onderwijs;
- een gemotiveerd verslag worden opgesteld door het CLB, waaruit blijkt:
 - dat het inzetten van de ondersteuning in het kader van GON, in combinatie met compenserende of dispenserende maatregelen nodig en voldoende geacht wordt om de leerling een gemeenschappelijk curriculum te laten volgen;
 - dat de leerling voldoet aan de criteria van één van de types van het buitengewoon onderwijs, met uitzondering van type 5 (leerlingen die opgenomen zijn in een universitair ziekenhuis, een residentiële setting of verblijven in een preventorium);

¹² Codex S.O., art. 136/2 (idem)

¹³ Codex S.O., art. 121 (idem)

¹⁴ Ministeriële omzendbrief SO/2005/05 van 22 juli 2005 betreffende "Onderwijs voor zieke jongeren", punt 5
<http://www.ond.vlaanderen.be/edulex> > rubrieken > coördinatie van de omzendbrieven > secundair onderwijs > instellingen en leerlingen > onderwijs voor zieke jongeren.

- dat de leerling die uit het type basisaanbod komt, ten minste negen maanden voltijds buitengewoon onderwijs in het betreffende type heeft gevolgd, onmiddellijk voorafgaand aan zijn toelating tot het geïntegreerd secundair onderwijs. Leerlingen die voldoen aan de criteria van één van de andere types kunnen wel rechtstreeks GON krijgen.

Om in aanmerking te komen voor aanvullende subsidiëring van een GON-leerling is een integratieplan **niet meer** vereist. **Het gemotiveerd verslag vervangt het inschrijvingsverslag en het integratieplan.**

In vergelijking met de huidige regelgeving zijn de toelatingsvoorwaarden op de volgende punten gewijzigd:¹⁵

- t.e.m. het schooljaar 2014-2015 moesten GON-leerlingen in het bezit zijn van een inschrijvingsverslag voor het buitengewoon onderwijs, hoewel heel wat van deze leerlingen nooit nood hadden aan een effectieve inschrijving in een buitengewone school. Het inschrijvingsverslag wordt vervangen door een gemotiveerd verslag, dat enkel bedoeld is voor GON-leerlingen. Dit versterkt de positie van GON-leerlingen. Op basis van het inschrijvingsverslag konden zij in het verleden nog worden ingeschreven onder ontbindende voorwaarde. Dat is niet meer het geval. Aangezien zij het gemeenschappelijk curriculum kunnen volgen, hebben zij sowieso recht op inschrijving;
- leerlingen uit het huidige type 1 kwamen enkel in aanmerking voor GON indien ze minstens negen maanden voltijds in het buitengewoon onderwijs hebben gevolgd (= terugkeer-GON). Voor leerlingen in het nieuwe type basisaanbod wordt deze regeling overgenomen. Tot nu gold deze voorwaarde ook voor leerlingen van type 3 (emotionele of gedragsstoornissen). **Het M-decreet schrapt deze voorwaarde. Gezien de besparingscontext blijft de situatie in de praktijk voorlopig echter ongewijzigd.** Bijlage 1 van de ministeriële omzendbrief GD/2003/05 van 11 september 2003 betreffende "Geïntegreerd onderwijs" maakt een onderscheid tussen leerlingen met een "gemotiveerd verslag type 3" en leerlingen met een "gemotiveerd verslag type 3 (zonder verblijf in BuO)".¹⁶ De eerste groep heeft recht op GON-begeleiding gedurende maximum één schooljaar, op voorwaarde dat ze ten minste 9 maanden de lessen hebben gevolgd in het buitengewoon onderwijs. De tweede groep krijgt geen GON-begeleiding.

Net zoals nu komen GON-leerlingen in aanmerking voor een reguliere studiebekrachtiging.

Eind juni 2015 zijn er sterke signalen dat het aantal aanmeldingen van nieuwe GON-leerlingen voor het schooljaar 2015-2016 (ver) onder het niveau zit van de voorgaande schooljaren. Dit zou als gevolg hebben dat op korte termijn personeelsleden buitengewoon onderwijs met deskundigheid op het gebied van ondersteuning van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften in het gewoon onderwijs dreigen te verliezen, terwijl ze net nodig zijn voor ondersteuning in het gewoon onderwijs. Om dat te voorkomen, besliste de Vlaamse Regering op 26 juni 2015 om de GON-ondersteuning te bevriezen. Voor het schooljaar 2015-2016 zullen aan de dienstverlenende GON-scholen buitengewoon onderwijs dezelfde GON-lestijden/lessuren en uren en punten voor de integratietoelage toegekend worden als in het schooljaar 2014-2015. Normaal gezien geldt de eerste schooldag van de maand oktober van het lopende schooljaar als teldatum. Een stuurgroep waarin ook de koepels zijn vertegenwoordigd zal in de loop van de maand september de aanwending van de 'vrije' GON-lestijden/lessuren en uren bespreken. In oktober zal hierover een beslissing worden genomen.

4.4 Inclusief onderwijs: ION en IAC

4.4.1 Voorwaarden

De regelgeving voor leerlingen met een individueel aangepast curriculum wijzigt grondig.¹⁷ T.e.m. het schooljaar 2014-2015 kwamen enkel (ION-)leerlingen met een attest buitengewoon onderwijs type 2 (matig of ernstige ver-

¹⁵ Codex S.O., art. 352 (idem)

¹⁶ http://www.ond.vlaanderen.be/edulex_rubrieken > coördinatie van de omzendbrieven > instellingen en leerlingen (niveau-overschrijdend) > geïntegreerd onderwijs

¹⁷ Codex S.O., art. 252 (idem)

standelijke handicap) in aanmerking voor een IAC. Deze doelgroep wordt uitgebreid tot alle leerlingen met een verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon onderwijs. Uit dit verslag blijkt dat de aanpassingen die nodig zijn om de leerling binnen het gemeenschappelijk curriculum te blijven meenemen, disproportioneel of onvoldoende zijn. De leerling heeft m.a.w. nood aan een IAC.

Toch blijven de ION-leerlingen (voorlopig?) een apart statuut behouden. Enkel leerlingen met een verslag dat toegang geeft tot type 2 hebben recht op ION-ondersteuning. Leerlingen met een verslag die geen ION-leerling zijn, maar wel een IAC volgen in een gewone school komen op dezelfde wijze in aanmerking voor aanvullende financiering of subsidiering zoals van toepassing is in het kader van GON.¹⁸ In tegenstelling tot wat het M-decreet laat vermoeden, komen leerlingen met een verslag type basisaanbod of type 3 zelfs enkel in aanmerking voor deze extra ondersteuning indien zij voorafgaand ten minste 9 maanden de lessen hebben gevolgd in het buitengewoon onderwijs. Dat zorgt ervoor dat een belangrijke doelgroep van het M-decreet een pak minder ondersteuning krijgt in het gewoon onderwijs dan in het buitengewoon onderwijs. Ook dit is een gevolg van de huidige besparingscontext.

4.4.2 Studiebekrachtiging

Aan leerlingen met een IAC worden jaarlijks attesten van verworven bekwaamheden uitgereikt. Nieuw is dat ook een reguliere studiebekrachtiging mogelijk wordt. Dit zal enkel hoogst uitzonderlijk gebeuren. In dat geval moet de overeenstemming van de doelen van het IAC met de leerplandoelen van het betreffende structuuronderdeel aangetoond worden en moet dit voorgelegd worden aan de onderwijsinspectie. Het VVKSO betreurt dat de onderwijsinspectie deze rol toebedeeld krijgt.

5 Traject school-CLB in kader van opmaak verslaggeving M-decreet

Zowel bij het opmaken van een gemotiveerd verslag als bij het opmaken van een verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon onderwijs lopen school en CLB samen een traject. De fasen van het zorgcontinuüm worden doorlopen, waarbij ook de ouders en de leerling betrokken worden.

Het CLB is verantwoordelijk voor de opmaak van het (gemotiveerd) verslag. Daarvoor moet het kunnen beschikken over informatie die aanwezig is in het dossier van de leerling op school. School en CLB maken best afspraken over hoe deze informatie wordt uitgewisseld en wie welke taken op zich neemt. We pleiten daarbij voor minimale planlast voor zowel school als CLB. Ze hebben beide een actieve rol bij de overdracht van gegevens en het overleg in dit verband. Afspraken hierover kunnen een plaats krijgen in het beleidscontract school-CLB.¹⁹

VCLB maakte in samenwerking met VSKO de nota "Traject school-CLB in kader van opmaak verslaggeving M-decreet" (zie bijlage 4) op. Deze nota gaat uitgebreider in op het verzamelen en aanleveren van informatie in functie van een (gemotiveerd) verslag. Daarnaast ontwikkelden de centrumnetten een sjabloon voor (gemotiveerd) verslag dat door de CLB's in alle netten zal worden toegepast, met telkens een bijhorende schrijfwijzer.²⁰ Deze zijn eerder bedoeld voor de CLB's.

¹⁸ Bijlage 1 van de ministeriële omzendbrief GD/2003/05 van 11 september 2003 betreffende "Geïntegreerd onderwijs" (idem)

¹⁹ Mededeling van 15 mei 2014 over "Handleiding bij het model voor de Bijzondere bepalingen voor het beleidscontract" (M-VVKSO-2014-033), punt 5.11

²⁰ De sjablonen en schrijfwijzers sluiten inhoudelijk aan bij het besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2015 tot bepaling van de inhoud van het gemotiveerd verslag voor toegang tot het geïntegreerd onderwijs en van het attest bij het verslag voor toegang tot het buitengewoon onderwijs

6 Omkadering

De Memorie van toelichting bij dit decreet stelt dat de middelen die eventueel zouden vrij komen bij een verschuiving van de leerlingenpopulatie van het buitengewoon naar het gewoon onderwijs, of van de meer naar de minder omkaderde types van het buitengewoon onderwijs, zullen worden aangewend voor de ondersteuning van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften in het gewoon (voor uitbreiding van zorg) en buitengewoon onderwijs (voor versterking van onderwijs op maat). Dit is de zogenaamde waarborgregeling. Het decreet legt alleen het principe vast. Het schooljaar 2014-2015 geldt daarvoor als referentieschooljaar. De Vlaamse Regering bepaalt de berekeningswijze voor het bepalen van de minderkost, de wijze waarop en voor welke leerlingen deze middelen kunnen worden ingezet. Op dit moment is dit nog erg onduidelijk.

Voor het buitengewoon basisonderwijs geldt een pre-waargregeling. Deze is er gekomen na de vaststelling dat er al tijdens het schooljaar 2014-2015 906 leerlingen minder in het buitengewoon basisonderwijs ingeschreven zijn dan het schooljaar voordien. Deze daling is een schooljaar vroeger dan verwacht. De Vlaamse regering heeft bepaald dat de in het buitengewoon onderwijs vrijgekomen lestijden en uren in het schooljaar 2015-2016 niet verloren gaan, maar kunnen aangewend worden om gewone basisscholen te ondersteunen. In het buitengewoon secundair onderwijs is de daling van het aantal leerlingen veel kleiner en geldt deze regeling niet. De pre-waargregeling geldt enkel voor het schooljaar 2015-2016. Vanaf 1 september 2016 komt er een definitieve waarborgregeling.

7 Vlaamse Bemiddelingscommissie

Wanneer ouders, school en CLB het niet eens zijn over het (niet) afleveren of over de inhoud van het verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon onderwijs kan één van de betrokkenen een beroep doen op een Vlaamse Bemiddelingscommissie. De commissie bestaat uit afgevaardigden van de centrumnetten, de koepels en de erkende ouderverenigingen en wordt voorgezeten door een erkende bemiddelaar. De commissie bemiddelt om een consensus te bereiken tussen de partijen.

8 Samenstelling en bevoegdheid Commissie inzake Leerlingenrechten bij klachten die betrekking hebben op redelijke aanpassingen

Sinds 2003 houdt de Commissie inzake leerlingenrechten toezicht op het recht van inschrijving.²¹ Deze onafhankelijke commissie is o.m. bevoegd om klachten naar aanleiding van een niet-gerealiseerde inschrijving ingediend door een belanghebbende, te behandelen. De commissie bestaat in dat geval uit een voorzitter en zes leden. De voorzitter is een jurist, twee leden zijn vertrouwd met de onderwijsregelgeving en het ruime onderwijsveld, twee leden hebben een bijzondere kennis of verdienste op het vlak van de kinderrechtenbescherming en twee leden zijn vertrouwd met het grondwettelijk en administratief recht.

Het M-decreet breidt de bevoegdheden van de commissie uit. Dit heeft ook gevolgen voor haar samenstelling.

De commissie is voortaan ook bevoegd om klachten te behandelen die betrekking hebben op:

- het afleveren van een verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon onderwijs (zie punt 3.2).²²
- het recht op redelijke aanpassingen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften die een gemeenschappelijk curriculum kunnen volgen (zie punt 4.2.1);
- de inschrijving onder ontbindende voorwaarde van leerlingen met een verslag dat toegang geeft tot het buitengewoon onderwijs (zie punt 4.1);

²¹ Decreet van 28 juni 2002 betreffende gelijke onderwijskansen-I, art. IV.6 t.e.m. 8bis
<http://www.ond.vlaanderen.be/edullex> > rubrieken > officieuze codificatie van de wetgeving > niveau-overschrijdend deel > gelijke onderwijskansen

²² Codex S.O., art. 294 (idem)

- leerlingen van wie de nood aan aanpassingen en de vastgestelde onderwijsbehoeften tijdens de schoolloopbaan in die mate wijzigen dat een verslag nodig is dat toegang geeft tot het buitengewoon onderwijs (zie punt 4.1).

Daarom wordt de samenstelling van de commissie in deze situaties uitgebreid met leden met expertise op het vlak van de praktische realisatie van redelijke aanpassingen. De commissie zal worden uitgebreid met personen met een handicap of een organisatie die hen vertegenwoordigt, een personeelsvertegenwoordiging en een vertegenwoordiging van de onderwijsverstrekkers.²³

9 Conclusie

Momenteel is het moeilijk om in te schatten hoe groot de gevolgen van de nieuwe regelgeving zullen zijn op de dagelijkse werking van de school. Wat wel vaststaat, is dat scholen die de voorbije jaren heel wat tijd en energie hebben geïnvesteerd in het ontwikkelen van een visie op zorg en het voeren van een zorgbeleid beter voorbereid zijn. Het VVKSO zal initiatieven blijven nemen om de scholen hierin te ondersteunen. Dit zal steeds gebeuren met de visietekst over zorg voor de leerlingen in het secundair onderwijs als uitgangspunt.

Bijlage (PDF)

- M-VVKSO-2014-007-B01: Stroomschema: inschrijvingsvraag voor een leerling zonder een verslag buo of voor een ingeschreven leerling met gewijzigde noden
- M-VVKSO-2014-007-B02: Stroomschema: Inschrijvingsvraag voor een leerling met een verslag buo in een gewone secundaire school
- M-VVKSO-2014-007-B03: Implementatie van het M-decreet met linken naar redelijke aanpassingen en UDL – vormingssessie VVKSO (pptx)
- M-VVKSO-2014-007-B04: Traject school-CLB in kader van opmaak verslaggeving M-decreet

²³ Decreet van 28 juni 2002 betreffende gelijke onderwijskansen-I, art. IV.7 (idem)